

VISSZAPILLANTÓ

Interjú Várkonyi Nándor könyvtárosi tevékenységéről

Vajon hányan ismerik a könyvtáros Várkonyi Nándor életútját, tevékenységét? Hányan ismerik őt, aki magánemberként, könyvtárosként, valamint a hétköznapiakban is magával ragadó, nagyformátumú, színes és izgalmas személyiség volt?

Kevés fény vetül a mindennapokban munkálkodó könyvtárosa, arra az emberre, aki éveken keresztül szeretettel dolgozott a könyvek között, és sokat tett több pécsi könyvtári gyűjtemény feltárásáért, megőrzéséért, használhatóságáért. Arról pedig még kevesebbet tudunk, hogy egy nehéz történelmi időszakban Várkonyi Nándor könyvtárosként és emberként hogyan állt helyt, hogyan segítette a barátait, a munkatársait, az olvasóit, és hogyan védte a könyvtár állományát.

Sokan olvasták, olvassák, ismerik eredeti és gondolatébresztő, inspiráló és újszerű látásmódról tanúskodó tudományos munkáit. Gazdag tudással, széleskörű műveltséggel megírt könyvei izgalomban tartottak több nemzedéket. Művelődéstörténészként sok tudós, művész ihletadó barátja, társa volt, gondolhatunk többek között Hamvas Bélára, Weöres Sándorra, Kodolányi Jánosra.

Várkonyi Nándor 1896. május 19-én született Pécsen. Hétgyermekes családban nevelkedett, édesapja kataszteri mérnök volt. Gyermekkorát a Felvidéken, Nyitrán töltötte. Talán ezek az emlékek, az ifjúkori kötődés tette, hogy egész életében különös figyelmet szentelt az elszakított magyarok területének, az ott élő magyarok helyzetének, az ottani irodalomnak és kulturális életnek. De természetesen ez fakadhatott abból a mély elkötelezettségből is, amelyet a magyarság sorsa iránt érzett. Mélyen és őszintén kötődött népe sorsához, kultúrájához.

Várkonyi 1914-ben érettségizett Nyitrán, és még ebben az évben Budára költözött családjával, ahol beiratkozott a budapesti tudományegyetem bölcsészkarára. Az egyetemi években sok tudományterület vonzotta a nyitott lelkű, érdeklődő fiatalembert. Magyar–francia szakosként ókortörténetet, orientálistikát, művészettörténetet is hallgatott más stúdiumok mellett. Ezekre az évekre visszaemlékezve így fogalmaz Németh László kérdésére válaszolva: „*Autodidakta vagyok. – Lehet ennél súlyosabb bírálatot mondani egy bölcsészeti fakultásról?*”¹

1916 januárjában hívták be katonának, majd kétéves hadi szolgálat után leszerelték. A kegyetlen körülmények között tüdőgyulladást kapott, mely tbc-vé fajult, s ebből az időből ered az a fülbetegsége is, melynek következtében elveszítette hallását. A siketség nagy veszteség, de Várkonyi Nándor megbirkózott ezzel a hatalmas hátránnyal. Németh László szavai szerint azok közé az emberek közé tartozott, „*akik valami nagy fogatkozást úgy tudnak az életükbe beépíteni, hogy az, ha nem is lesz előny, de nem is korlát többé. A lélek erejét az ilyen esetek mutatják legszebben.*” Ő maga erről így ír: „*A veszteség persze nagy volt. Ismereteink huszonöt-harminc százalékát a fülünkkel szerezzük. Én teljesen a könyvekre szorultam.*”² Talán ezért is lett később olyan lelkiismeretes, elkötelezett könyvtáros.

A háború után folytatta egyetemi tanulmányait, de diplomáját kézhez véve nehezen talált megélhetést. Kényszerpályára került, fizikai munkát vállalva tartotta el magát.

1 NÉMETH 1966. 432.

2 NÉMETH 1966. 433.

Könyvkötészettel foglalkozott, később pedig még a szőnyegszövés mesterségét is komolyan kitanulta. Szakirodalmi háttérrel is felvértezve magát – rajzolta a mintákat, válogatta a legkülönlegesebb motívumokat – olyan darabokat készített, melyeket a felvásárlók szinte eredeti perzsaszőnyegárban vettek át. Ez azonban mégsem bizonyult számára életprogramnak.

Legjobbkor érkezett testvérbátyja hívása. Várkonyi Nándor 1924-ben költözött Pécsre, Várkonyi Hildebrand Dezső invitálására, aki kiváló egyetemi előadó, a lélektan és a pedagógia tanára és ebben az időben a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárának munkatársa volt, majd nem sokkal ezután igazgatója lett.³ Ő ajánlott állást testvérenek az egyetemi bibliotékában.

A visszaemlékező író így idézi fel hajdani önmagát és első találkozását a könyvtárral: „Nem lepett meg, hogy a könyvtárat igen szép épületben találtam, kívülről már ismertem: 1830-ban emelték, a század elejének klasszicista stílusában, mint a Nemzeti Múzeumot s megannyi egykorú középületünket. De meglepett, hogy a bejárat kölépcsőjébe arasznyi mélyedést koptattak a látogatók (...) ez a kitaposott gödrös küszöb sokatmondó volt mégis, és tiszteletet gerjesztett. Odabent tiszteletem gyönyörködéssel párosult.”⁴

Itt dolgozott könyvtárosként – különböző beosztásokban – egészen nyugdíjazásáig, 1956. augusztus 31-ig. Volt ideiglenes napidíjas könyvtáros, gyakornok, segéd-tiszt, alkönyvtárnok, könyvtárnok, osztályvezető és megbízott igazgató is. Nyugdíjazása után is több könyvtárban tevékenykedett.

Könyvtárosi feladatainak lelkiismeretes ellátása mellett részt vett a pécsi közéletben is. Többek között kezdeményezte a pécsi Janus Pannonius Társaság újjászervezését, majd alelnökként segítette annak munkáját. 1945-ben megalakult a Batsányi János Társaság, ahol az elnöki teendőket bízta meg. Alapítója és első elnöke volt a pécsi Nemzeti Pártszűrtárnak. Rendszeresen vállalt nyilvános előadásokat is.

Pécsett folytatta a tudományos munkát is, 1929-ben doktorált summa cum laude minősítéssel magyar–francia–német irodalomtörténetből. 1935-ben a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen magántanári kinevezést kapott, majd 1940-ig a pécsi Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar előadója lett: témául a magyar- és a világirodalom kapcsolatát választotta. 1941 és 1945 között a Jog- és Államtudományi Karon, végül az 1945/46-os tanévben a Tanárképző Tanfolyamon tartott előadásokat. 1929-ben jelent meg *A modern magyar irodalom* című munkája, s később ennek folytatásaként, 1942-ben *Az újabb magyar irodalom*. Eközben és ezt követően is több írása jelent meg irodalomtörténeti, irodalomtudományi, művelődéstörténeti, történeti, helytörténeti tárgykörökben: a katonaköltőkről, Petőfi Sándorról, a dunántúli irodalomról, az ókori élet, művészet és tudomány rejtélyeiről.⁵ Fordított francia, olasz, német, angol irodalmat és irodalomtörténeti műveket is.

³ Várkonyi Hildebrand Dezső (1888–1971) bencés szerzetes, a pedagógia és a pszichológia egyetemi tanára. A pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárának igazgatója (1924–1929) és az egyetem magántanára, a szegedi egyetem intézetvezetője és dékánja, majd a Műegyetem és az ELTE tanszékvezetője lett. PL 2010. II. 358. (Pohánka Éva)

⁴ VÁRKONYI 1976. 189.

⁵ *Elmék és eszmék. Tanulmányok*. [Budapest, 1937.]; *Petőfi arca*. Pécs, [1940.] (A Janus Pannonius Társaság könyvtára 11.); *Szíriat oszlopai. Elsülyedt kultúrák*. Budapest, [1942.]; 2. kiad. Budapest, [1942], Árdolg. kiad. Budapest, [1972.]; *Magyar katonaköltők*. Pécs, [1940.] (A Janus Pannonius Társaság könyvtára 12.);

Tudományos pályája kiegészült az irodalomszervezői tevékenységgel. 1924-től 1926-ig a *Symposion* című folyóiratot szerkesztette, majd az 1941-ben induló *Sorsunk* alapítója és szerkesztője lett 1948-ig.

Később érdeklődése a művelődéstörténet, a kultúrtörténet felé fordult. 1939-ben látott először napvilágot a *Szíriai oszlopai* című műve, 1943-ban pedig *Az írás története*. Későbbi, hatalmas művelődéstörténeti munkái azonban nem, vagy csak töredékesen jelenhettek meg a szocialista rendszerben. Gondolatköriük, világlátásuk, nézeteik nem alkalmazkodtak a szocialista szemlélethez. Várkonyi Nándor olyan szuverén alkotó volt, aki nem csak hatalmas szellemi kapacitással rendelkezett, de erkölcsi elveiben is meggingathatatlan volt. Így műveinek nagy része csak az 1990-es évek után jelenhetett meg. Várkonyi Nándor 1975-ben hunyt el, tehát nem érte meg legfontosabb műveinek teljes kiadását. Így jelent meg a Széphalom Könyvműhely Kiadó gondozásában *Az elveszett paradicsom* (Budapest, 1994.), *Az ötödik ember* (Budapest, 1995–1997), *A varázstudomány* (Budapest, 1998.), *Az írás és a könyv története* (Budapest, 2001.).

Várkonyi Nándor idős korában önéletrajz írásába kezdett. *Pergő évek* című visszaemlékezéseit 1976-ban a Magvető Kiadó jelentette meg. Az író már nem olvashatta művét nyomtatott formában, hiszen éppen eközben, a Kodolányi Jánosról tervezett fejezet megkezdésekor, 1975. március 11-én hunyt el.

Az alábbi interjú egy szakdolgozathoz készült 2004. július 9-én, 10 órakor Pécsen, a Várkonyi Nándor Városi Könyvtárban, célja a könyvek között élő, a könyvtárban dolgozó Várkonyi Nándor mind teljesebb megismerése volt. A beszélgetés résztvevői: dr. Ruzsásné dr. Faluhelyi Veronika,⁶ aki Várkonyi Nándorral 1944 óta dolgozott együtt a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárában, majd a Pécsi Orvostudományi Egyetem Könyvtárában, Boda Miklósné dr. Szepes Zsuzsanna,⁷ aki a Pécsi Egyetemi Könyvtár fiatal munkatársaként ismerte meg a már nyugdíjas Várkonyi Nándort, Kereszturi József,⁸ a városi könyvtár igazgatója, Várkonyi Nándor hagyatékának jó ismerője, *Az írás és a könyv története* című könyv szerkesztője és dr. Várkonyi Péter⁹, az író fia, orvos-pszichiáter.¹⁰

Hajdú Csilla: Nagyon szépen köszönöm, hogy lehetővé tették a személyes találkozást, és időt szakítottak erre a beszélgetésre! Azt javaslom, hogy először Várkonyi Nándor könyvtárosi pá-

Magyar Dunántúl. Táj és nép. Budapest, 1944.; *Dunántúl.* Átdolg. kiad. Budapest, 1975.; *Az üstökös csóvjaja. Dokumentumok Petőfiről.* Pécs, 1957.; *Stonhenge [Fotóalbum].* Budapest, 1975.

⁶ Ruzsás Lajosné Faluhelyi Veronika (1918–2005) középiskolai tanár, könyvtáros. Egyetemi hallgatóként pécsi Erzsébet Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének könyvtárosa (1936–1940), majd a kolozsvári egyetemi könyvtár és a helyi nemzeti színház könyvtárában dolgozott. 1944 és 1960 között az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárának munkatársa, majd 1960-tól 1988-ig a Pécsi Orvostudományi Egyetem Könyvtárának első igazgatója. Faluhelyi Ferenc professzor lánya. PL 2010. II. 188. (Surján Miklós)

⁷ Boda Miklósné Szepes Zsuzsanna (1941–) könyvtáros. A Pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa (1960–1998), 1974-től az Olvasószolgálati Osztály vezetője; Kaposvárott, a Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Könyvtár Tanszékének vezetője (1998–1999), végül a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Könyvtára munkatársa (1999–2012). (Szóbeli közlés.)

⁸ Kereszturi József (1946–) könyvtáros. A Baranya Megyei Könyvtár munkatársa (1967–1971), majd a Pécsi Tanárképző Főiskola (1971–1975), a szigetvári Járási-Városi Könyvtár (1975–1977) és a Pécsi Városi Könyvtár (1977–2004) osztályvezetője, majd ez utóbbi igazgatója (2004–2009). PL 2010. I. 387. (Surján Miklós)

⁹ Várkonyi Péter (1932–) orvos, pszichiáter, Várkonyi Nándor második gyermeke.

¹⁰ A beszélgetés megszervezése Kereszturi József érdeme.

lyájáról ejtsünk szót, majd életútjának azon részéről, mely a könyvtárral kapcsolatban állt vagy meghatározta, kiegészítette azt. Olyan személyes tulajdonságairól is szívesen kérdeznék, melyeket fontosnak tartanak a téma szempontjából.

Így ír önről Várkonyi Nándor: „1961–62-ben régi kedves kollégám, Faluhelyi Veronka, az Orvostudományi Egyetem Könyvtárának vezetője juttatott számomra félnapos »nyugmelót«”.¹¹ *De tudom, hogy már jóval korábban megismerkedtek, mikor Ön 1944-ben az Egyetemi Könyvtárba került.*

Faluhelyi Veronika: Akkor, ha szabad pár szóban elmondani, hogyan jöttem én össze Nándorral. 1944-ben Kolozsváron voltam a színháznál színházi rendező, mert színiakadémiát is végeztem a bölcsészkar mellett. De a háborús évek miatt haza kellett jönnöm. Egyszem gyerek voltam, és apám¹² telefonált, hogy azonnal jöjjen haza. Az utolsó pillanatban jöttem júliusban. Az oroszok már ott voltak a határon, így kerültem a pécsi könyvtárba sírva, hogy el kellett hagynom a pályámat, az általam választott, imádott színházat. Így kerültem a Pécsi Egyetemi Könyvtárba áthelyezéssel, mert én Kolozsváron is az egyetemi könyvtárban voltam főállásban. Pécssett az elsők között volt Várkonyi Nándor, aki engem üdvözölt mint új kollégát. Én nem tudtam, hogy ő nem hall, ezért legelőször furcsa volt nekem, hogy ő azon csodálkozik, engem artikulációból is megért. Hát ez csak egy kis érdekesség, sokan irigyelték tőlem, hogy én Nándorral írás nélkül is tudok kommunikálni. Nándor engem úgy fogadott, mintha örökké ismert volna, pedig azelőtt soha nem láttuk egymást. Én azt mondhatom, hogy jobb kollégát, jobb barátot senkinek nem kívánok, mint amilyen Nándor volt nekem. Én akkor tőle tanultam meg mindent, ami a könyvtári munka alapja. A katalogizálást, a szakozást – annak idején még a decimális rendszer volt divatban. Én 1960-ig voltam az Egyetemi Könyvtárban. Egymás melletti szobában voltunk, és nekem az ő közelsége nagy élmény volt. Ott ismertem meg Csorba Győzőt, Tüskés Tibort és sok olyan író, akikkel Nándor állandóan kapcsolatban volt. Egy irodalmi kör volt tulajdonképpen, a Nándor szobája. Mert ő ugyan ragyogó könyvtáros volt, de ugyanakkor ragyogó irodalmár is – hát, ezt nem kell mondanom. Mindig újabb és újabb érdekes emberek bukkantak fel Nándor mellett, nagyon sok író látogatta meg. Akkor azt hiszem, már megjelent a *Szíriat oszlopainak* első kiadása,¹³ és dolgozott a második kiadásán. Állandóan az volt az ő fájdalma, hogy ez nem jelenhetett meg időben. Azt hiszem, nem is jelent meg, csak halála után.

Most nem akarok politikáról beszélni, de azt tudom, hogy nagyon el volt keseredve a magyarországi helyzet miatt. Ő optimista volt, de tulajdonképpen pesszimista is. Úgy értem ezt, hogy ő bízott abban, hogy Magyarországon lesz jobb világ, de ugyanakkor, mikor körülnézett, és egymás után tették ki a kollégáit – többek közt az én férjemet is, Ruzsás

¹¹ VÁRKONYI 1976. 198.

¹² Faluhelyi Ferenc (1886–1944) jogász, egyetemi tanár. 1914 és 1921 között a Pécsi Püspöki Joglyceum, majd a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem nemzetközi jog professzora (1922–1944) és a jogi kar dékánja. A Kisebbségi Intézet megalapítója. PL 2010. I. 218–219. (Ádám Antal)

¹³ A *Szíriat oszlopai* kiadásai: Budapest, [1942.]; Budapest, [1972.] (átdolgozott kiadás); Budapest, 1984. (utánnnyomás). Első teljes kiadás: Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2002.

Lajost¹⁴ – az Egyetemi Könyvtárból, akkor egyre jobban el volt keseredve. De vigasztalta őt az irodalom, a könyvtár és a kollégák is.

Mikor Winis Nándort,¹⁵ az akkori igazgatót elküldték, őt nevezték ki igazgatónak, teljesen kétségbe volt esve, mert megmondta, hogy ő alkalmatlan erre, ő nem is akar igazgató lenni. Előjönnek az akkori évek emlékei. Péter tudja a legjobban, hogyan zajlottak le. És szegény Nándor! Mi nagyon sajnáltuk! Ő nem hallott. Volt ott akkor egy olyan, mondjam így: káder, aki a klinikáról jött mint ápoló, vagy nem is tudom, hogy micsoda, és a könyvtárban tudományos munkatárs lett mindegyikünk felett! Ő volt az – X. Y. – [Magnevezi az illetőt – H. Cs.], aki egymás után rúgta ki az embereket. Nándor kétségbe volt esve! Volt több könyvtári összejövetel, értekezlet, ugye hát ő nem hallott, de mi rémülten hallgattuk, mert mi hallottuk, hogy miket vagdos a Nándor fejéhez a reakciósságtól a rendszerellenességig. És szegény Nándor nem tudta, hogy mi miért vágunk olyan kétségbeesett arcot. Csak ültünk dermedten, és annyira aljasnak találtuk ezt a dolgot, hogy egy olyan ember előtt, aki teljesen a könyvtárnak, a tudománynak és a művészetnek élt, azelőtt olyan dolgokat lehetett mondani – rá. Mi tudtuk, hogy mi hangzik el, ő nem, szegény, mert ki merete volna ezt leírni neki? Csak kapkodta a fejét és kérdezte: „*Most miért, miért ilyenek?*” Mondtuk: „*Nem baj Nándor, majd elmondjuk*” – próbáltunk félrebeszélni. Ebben az időszakban az Egyetemi Könyvtár, amire a jogászoknak és a bölcsészeknek is szükségük volt, egyre lejjebb süllyedt, mert a nívót azt nem Nándor határozta meg, sem mi. Mi csak dolgoztunk, mert hát ment a napi munka. De nemsokára kineveztek egy egyetemi tanárt, Halász Pált¹⁶ igazgatónak, aki aztán megszüntette ezt az egész lehetetlen helyzetet, és akkor kezdtünk normális könyvtári életet élni, és szegény Nándor nagyon-nagyon megnyugodott, hogy nem őrajta van a felelősség súlya. Ő megint tudományos könyvtáros lett, irodalmár, megint jött a baráti kör, mert az említett időkben nem mertek jönni, mert nagyon ellenőriztek. A régi időkről ennyit.

No, most mint ember. Tulajdonképpen azt nem lehet elmondani, hogy ő milyen barát volt, és milyen tudós könyvtáros. Ő mindent tudott, ami a könyvtárral kapcsolatos, és mindent tudott, ami az emberi lélekkel kapcsolatos. Azt lehet mondani, léleklátó volt Nándor. Barát volt, segítőkész ember volt. A családját nagyon szerette, állandóan beszélt róluk: Éváról, Péterről, a feleségéről.

Múltak az évek, és engem 1960-ban megkértek arra, hogy szervezzem meg a Pécsi Orvostudományi Egyetem Könyvtárát, mert egyedül Pécsen nem volt az orvosi egyetem-

¹⁴ Ruzsás Lajos (1914–1981) gazdaságtörténész, egyetemi tanár. 1945 és 1952 között volt a Pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, és hat hónapig (1947. január 22. – július 10.), Várkonyi Nándor betegsége idején megbízott igazgatója is. 1952-től haláláig a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének munkatársa, majd Történettudományi Osztályának vezetője. Mellette főiskolai-egyetemi oktató is volt: Pécsi Pedagógiai Főiskola Történelem Tanszék, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. PL 2010. I. 188. (Gyánti István)

¹⁵ Winis Nándor (1891–1976) 1926-tól 1950-ig a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárának munkatársa, valamint két alkalommal megbízott igazgatója (1942–1946, 1947–1950) volt. Kétszer tették B-listára (rendeltetési állomány), második alkalommal végleg elbocsátották, végül a Pécsi Börtényből ment nyugdíjba. (Schmelczér-Pohánka Éva közlése.)

¹⁶ Halász Pál (1914–1963) jogász, közhivatalnok, egyetemi tanár. Budapesten ügyvéd, majd számos közhivatal munkatársa. 1951 és 1963 között a Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karán, az Állam- és Jogelméleti Tanszéken dolgozott, és mellette csaknem másfél évig a Pécsi Egyetemi Könyvtár igazgatója volt (1951–1952). (Schmelczér-Pohánka Éva közlése.)

nek önálló könyvtára. 1961-ben átjöttem ide. Nándor nagyon helyeselte: „Nagyon jó, csak csinálja!” – mondta. Ő már akkor nyugdíjban volt. Én akkor a semmiből teremtettem meg a könyvtárat. Volt egy szoba, körülöttem uránvárosi legényszállás volt még akkor az, ami most az elméleti tömb. Kaptam egy szobát, és az volt a feladat, hogy ott szervezzem meg a könyvtárat. Egyszál magamban voltam, és még ilyeneket kérdeztek tőlem, mikor telefont kértem, hogy: „Magának minek kell a telefon, rakosgassa könyveket!” „No, jó-jó – mondtam –, de hát azért még írógép is kell!” „Minek magának írógép? – kérdezték – Akkor hát mit csinál egy könyvtáros?” – „Beszerez könyveket, és azokat katalogizálni kell.” Igen ám, de egymagamban mindent nem tudtam csinálni. Nándor akkor már nyugdíjban volt, beszéltem vele, hogy nem jönne-e el hozzám félidőben könyvtárosnak. Hát, boldogan rohan! Úgyhogy a Pécsi Orvostudományi Egyetem Könyvtárának a betürendes és szak-katalógusa, ha még egyáltalán megvan, ennek alapja és kezdete Nándor munkája. Nándor nagyon jól érezte magát nálunk, de körülbelül fél év után elhívták a Janus Pannonius Múzeumba. El is ment, mert én csak bizonytalan időre tudtam neki állást biztosítani, mivel az én helyzetem is teljesen átmeneti állapot volt, építkezések folytak, később fölkerültünk a klinikára, ahol ideiglenesen csináltuk a könyvtárat. De a lényeg az, hogy Nándor keze nyoma a mai napig ott van, és talán ezt most már csak én tudom.

Hogyan dolgozott? Precíz volt vagy nagyvonalú? Szeretett-e előre tervezni, vagy kedvelte-e a szervezéssel járó feladatokat?

Faluhelyi Veronika: Ő rendszeresen dolgozott, szervezni nem szeretett nagyon hátrányos helyzetéből kifolyólag: a szervezéshez beszélgetés kell, emberek kellene, utánajárás kell. Nem! Ő reggel bejött, beült a szobájába, leült az asztalához, és elkezdte a munkát, szakozott. Vette a könyvet, ott volt halomban maga előtt. Délfelé pedig kezdtek szállingózni az írók: Tüskés Tibor,¹⁷ Csorba Győző,¹⁸ Rajnai László,¹⁹ Bárdosi Németh János²⁰ és még sokan. Akkor nem volt könyvtár, akkor irodalom volt. Akkor ketten dolgoztak egy szobában, az adminisztráció melletti szobában – most is magam előtt látom, ahogy Nándor ott ül és belemerül az irodalomba. Az írók hozták a műveiket, Nándor elolvasta, kritikát, tanácsot adott. Mindenki szerette. Mert Nándort nem lehetett nem szeretni, minden indulatossága ellenére, mert indulatos ember volt, ha valami nem tetszett neki, akkor üvöltöni is tudott, és csapni az asztalt, ha dühbe gurult. De ez egy pillanatnyi átmenet volt. Különböleg egy mérhetetlen segítőkész jó barát volt, és olyan irodalmi tudása volt, mint nem sok embernek az országban. Mindannak ellenére, hogy ő tulajdonképpen a maga – hogy ezt a szót kimondjam – süket világában élt, mégis mintha mindenütt ott lett volna,

¹⁷ Tüskés Tibor (1930–2009) író, kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő. A pécsi Janus Pannonius Gimnázium tanára (1953–1973). A Pécsi Városi, majd a Baranya Megyei Könyvtár munkatársa (1973–1988). PL 2010. II. 331–332. (Medve A. Zoltán)

¹⁸ Csorba Győző (1916–1995) költő, műfordító, szerkesztő. Jogászként végzett a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán. A Pécsi Városi Könyvtár vezetője (1943–1952), majd 1952 és 1956 között a Baranya Megyei Könyvtár csoportvezetője, 1956 és 1976 között igazgatóhelyettese. Számos verses kötete jelent meg. PL 2010. I. 153–154. (Tüskés Tibor)

¹⁹ Rajnai László (1924–2001) kritikus, irodalomtörténész, műfordító. A *Sorsunk* egyik szerzője, majd a *Jelenkor* munkatársa. 1951-től egy pécsi antikvár könyvesbolt vezetője. PL 2010. II. 166. (Tüskés Tibor)

²⁰ Bárdosi Németh János (1902–1981) költő, író, szerkesztő. 1943-tól pécsi városi tiszviselő. A *Sorsunk* és a *Jelenkor* szerkesztőségi munkatársa. Több verses kötete jelent meg. PL 2010. I. 86. (Tüskés Tibor)

mindenről tudott, rengeteget olvasott, irodalomtól kezdve a napi politikáig mindenben naprakész volt. Élvezet volt vele beszélgetni. Életemnek egyik meghatározó része volt a Nándorral való barátság, ami a mai napig bennem él.

Milyen volt a kapcsolata a munkatársaival?

Faluhelyi Veronika: Nándor nem csinált hierarchiát. Ő, akit szeretett, akit becsült, azzal ő egyformán viselkedett, legyen az takarító vagy főkönyvtáros vagy tudományos munkatárs. Neki az mindegy volt, ember volt, akit meg kell becsülni. De nagyon megvetette azt, aki nem volt emberséges, azt nagyon kikerülte.

Hogyan vélekedett a könyvtárosi hivatásról?

Faluhelyi Veronika: Ő könyvtáros volt és irodalmár, mondjuk így. Mind a kettő százszázalékosan. A könyvtárról tudta, hogy az emberek segítségére van, és könyvtár nélkül nem lehet sem irodalmat csinálni, sem más tudományos munkát végezni. Ő éppen olyan könyvtáros volt, éppen olyan szeretettel volt könyvtáros, mint amilyen nagy szeretettel volt irodalmár. Persze az irodalom egy külön kategória volt nála, szívvel-lélekkel csinálta, megírta a magyar irodalom történetét is. De a könyvtárosságot nagyra becsülte. Azt mondta, hogy ez egy kiszolgáló kötelezettség az emberiséggel szemben, amit nekünk úgy kell csinálni, hogy a maximálisat hozzuk ki belőle, és ahol tudunk, segítsünk. Segítőkézség: ez volt benne, akár irodalmi téren, akár a könyvtárosság terén. A könyvtárosokat éppen úgy segítette a maguk területén, mint ahogy az irodalmárokat segítette kritikájával, tanácsaival, további munkásságra való serkentéssel.

Szepes Zsuzsanna: Az ő életében teljesen elválaszthatatlan volt a könyvtár a mindennapoktól. Hogyha végiggondolom, és ő is ír erről, 12 könyvtár anyaga ment át a kezén. Ezek különböző összetételű gyűjtemények voltak, és csodálatos az életművet figyelni olyan szempontból, hogy akár az ókor, akár a teológia, világirodalom, néprajz, a mitológia hogyan épül be az életműbe azokból a gyűjteményekből, amelyeknek minden darabja keresztülment a kezén. Megemlítem a Szent Mór [Kollégium – H. Cs.], a Maurinum anyagát, azután az Ambrozovics-gyűjteményt, azokat az anyagokat, amelyek speciálisan egy-egy tudományszakot öleltek fel. Ő nem mechanikusan dolgozott, hanem kézbe vette, átlapozta, talán még jegyzeteket is készített, amelyeket később felhasznált a nagy szintéziseknél. A könyvtári munkának azon részeit, azon oldalait, amelyek esetleg a szükséges rosszat jelentették, hogy katalóguscédulákat kell csinálni, hogy gépelni kell, azokat is tisztességgel megcsinálta, hatalmas mennyiségben készítette el. Tette azt is, ami nem okozott számára felüdülést, mert pontosan tudta azt, hogy anélkül, hogy ne adna áttekintést azokról az anyagokról, amelyeket megismert, nehéz lesz másnak hozzáférnie. Tudta, hogy szükséges a katalógus építése. Az nagyon nagy dolog, hogy mindazok a gyűjtemények, amelyek az ő jóvoltából kerültek feltárára, pontosan megismerhetőek. Nem csak a katalógizálást végezte el, hanem állományelemzést is csinált. Pontosán, minden egyes gyűjteménynél szinte statisztikát készített, hogy mit tartalmaz tematikusan az adott könyvcsoport. Ez egy halhatatlanul fontos dolog volt. A munkában, a mindennapokban ez borzasztóan sok időt jelentett, s gondolom, hogy az órában kifejezhető munkaidőnél ő sokkal többet dolgozott.

Faluhelyi Veronika: Én Nándorra még bölcsészhallgató koromból is emlékszem. Óraadó tanár volt az egyetemen, és ezt rendkívüli módon élveztem. Én nem voltam irodalom szakos, esztétika–pedagógia–pszichológia szakos voltam, de azért irodalmat is hallgattam. Úgynevezett szabadbölcsész voltam, nem voltam tanár szakos, de az ember kiválogatta a tanrendből, ami érdekelt. Hát engem Várkonyi Nándor már akkor érdekelt, pedig én még őt nem ismertem. Élvezet volt hallgatni az óráit.

Várkonyi Nándor nagyon sokoldalú egyéniség volt. Volt-e benne elégedetlenség, hogy neki könyvtárosként kell dolgoznia?

Faluhelyi Veronika: Az nem volt! Nem volt benne elégedetlenség.

Várkonyi Péter: Azt a családban sem éreztük így soha. Ő talán az elején úgy érezhette, hogy Pécs menedéket jelent pesti viszontagságai és a háborús körülmények után. De aztán a könyvtár már nem menedék volt számára, hanem az életének az egyik célja. Vagyis, ami eleinte menedék volt, az később már életcél lett. S ez a további életcéljaival is összekapcsolódott. Az irodalom művelésével, az irodalom szervezésével, a *Sorsunk*nak a szervezésével és a többi, nagy kultúrtörténeti munkáival is. Ezt így láttam otthon, részben gyerekfejjel.

A Kodolányi által megrajzolt Ur-Bau, a Vízöntő című regény²¹ könyvtárosa, akit barátjáról, Várkonyiról mintázott az író, mindig sietett, gyakran elkésett. Ez jellemző volt-e Várkonyi Nándorra?

Faluhelyi Veronika: Én azt nem láttam! Nem vettem észre, nem is gondoltam rá.

Várkonyi Péter: Az a tapasztalat, ami a Kodolányi-regényben megjelenik, az otthoni tapasztalat volt. Így merem talán azt mondani, hogy amit ő a regényben írt, az stimmel. Kodolányi nem tudott hamisat írni, az nem létezett! Ha saját maga ellenében is – mert önpusztító jellege is volt néha annak, ahogyan ő kimondta az igazságot –, de mindig igazat írt. Tehát Ur-Baunak ez a tulajdonsága, hogy mindig sietett, a könyvtár lépcsőjén várták, az nem a könyvtárban látott viselkedéséből következett, a könyvtárban Kodolányi nem is láthatta, azt Veronkáék látták! Az otthoni életstílusa viszont tükrözte ezt a zaklatottságot, illetve a túlzott feladathalmozást, amit részint saját maga állított maga elé túlméretezetten, részint pedig az élet, a váratlanul közbejövő események. A kettő együtt ilyen sietést, zaklatottnak tűnő futást, mindenholnan elkésést eredményezett. Ezt látta Kodolányi ott nálunk 1946-ban. De ez a könyvtárban nem így volt!

Faluhelyi Veronika: Nem, nem!

Várkonyi Péter: Ezt Kodolányi adaptálta a regény könyvtárosa. Ez már írói fantázia! Ezért nem egyezik meg a kettő.

²¹ Mikor Várkonyihoz eljutott a regény, a következőképpen reagált: „Emlékszem, május egyik napján érkezett meg a könyv, s ebéd után, a díványra heveredve, kíváncsian, előlegezett élvezettel fogtam olvasásába. Olvasom, olvasom, mindjobban kerekülök szemmel: hiszen ez én vagyok, Ur Bau a süket könyvtárosa!» Hé, népek, mindenki ide hozzám!« – egybekiabáltam a családot, olvastuk és dőlünk a kacagástól. De nagyon meg is hatódtam, mert rólam írt minden sorát, a karikatúra minden vonását szeretet diktálta.” VÁRKONYI 1976. 494–495.

Várkonyi Nándor beszámolt több helyen arról, hogy nem szerette az igazgatói szerepkört. Mi volt ennek az oka, kommunikációs nehézségei, a túl sok munka, a rendszer jellege?

Faluhelyi Veronika: Először is, ő nem törekedett soha vezetésre. Ő belesöpött ebbe. Sőt, mondhatni, majdhogynem kétségbe volt esve, amikor ráhúzták a könyvtár vezetését. Hát, ugye, tudta a korlátait. Tisztában volt azzal, hogy ő nem egy adminisztratív típus, aki mindenfelé tud intézkedni és rohangálni és dönteni. Ez az egyik. A másik a kor, a kor politikájával nem értett egyet!

Az akkori politikai helyzetben nem szívesen vállalt vezető pozíciót?

Faluhelyi Veronika: Nem akarom részletezni, hogy milyen véleménye volt az akkori időkről. Meglehetősen rossz! Nagyon kétségbe volt esve az ország szempontjából is, és a szűkebb tudomány szempontjából is. Ő tudta azt, hogy itt olyan korlátok fognak tornyosulni, amiket nem lehet átlépni. Láta azt, hogy mi folyik, hogy kit tüntetnek el, kit visznek el, ki esik ki a napi, kiváló társaságból. Például, mikor az uramat kitették, az uram történész volt, az Egyetemi Könyvtárban volt tudományos munkatárs. Ez egyéni dolog, ez nem Nándorral függ össze, de mégis, mert az ő igazgatásának az ideje alatt történt. Egyszer reggel nyolckor bejött egy kézbesítő, és két embernek, egy tanárnak és az én uramnak, Ruzsás Lajosnak hozott egy minisztériumi levelet. Azonnali hatállyal, reggel nyolckor hagyják el a könyvtárat, ezután többet könyvtárban nem dolgozhattak, semmi indok. Amikor Nándornak ezt megmutattuk, hát attól féltünk, hogy rosszul lesz. Rögtön mondta: „*Gondolhatja, hogy ez nem az én döntésem!*” Mondtuk, hogy természetesen tudjuk, mi ennek a háttere, de mégsem számítottunk rá. Borzalmas volt, hogy egyik percről a másikra törtétek ilyenek! De hát akkor bizony sokan rajta voltunk egy listán – ezt később tudtuk meg. Én voltam azt hiszem, a tizedik. Volt még egy egyetemi tanárné, ²² Holub Vera. Mi, a két egyetemi tanárné, nem passzoltunk bele ennek a kornak a stílusába, káderpolitikájába. Rettegve vártuk, hogy melyik napon kapunk mi is egy olyan lapot, mint az uram. Ez a helyzet szerencsére Halász Pál kinevezésével megoldódott, mert ő annyira bölcs volt, hogy látta, egy egyetemi könyvtárban mégsem hatalmaskodhat egy négy elemi végzettségű ember. Egy példa az akkori stílusra, amitől, hogy úgy mondjam, Nándor a falnak ment, mikor elmeséltük neki: katalogizáltam, mikor ez az X. Y. [Az előbbieken megnevezett személy. – H. Cs.] megállt mögöttem és kérdezi: „*Az elvtársnő mit csinál?*” Mondom: „*Katalógust.*” Azt mondja: „*Azzal mi lesz?*” „*Hát – mondom –, ezt betürendbe kell tenni azután.*” Ő erre így felelt: „*No, hát az ábécé nem az én kenyerem.*” (Nevetés!)

Várkonyi Péter: Ebben igaza volt!

Faluhelyi Veronika: Most mit lehet erre mondani? Semmit! Hallgattunk és reszkettünk, mert nagyon féltünk! Mindennap úgy mentünk be a könyvtárba, hogy sohasem tud-

²² Holub József (1885–1962) történész, egyetemi tanár, akadémikus. A Nemzeti Múzeum Levéltári és Kézirattári Osztályának vezetője (1909–1923), majd 1923 és 1952 között a pécsi egyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi (magyar történet), majd 1938-tól a Jog- és Államtudományi Karának professzora (magyar alkotmány- és jogtörténet). Három alkalommal ideiglenesen az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárának megbízott igazgatója is volt (1927–1928, 1929–1930, 1934–1935). PL 2010. I. 309–310. (Zemplényi Veronika)

hattuk, nem küldenek-e el minket is. De hát ez volt a munkánk, ebből éltünk. Csinálni kellett! Mertünk volna nem bemenni! Az ember még betegen is bejárt csak azért, hogy nehogy kitegyék. Ez volt a kenyér, mindnyájunknak élni kellett. Nándor politikai nézetei tökéletesen megegyeztek a miénkkel. Az egyik oldalon az ész és a tudás számított, a másik oldalról meg ezt hallottuk: „nem kenyerem a betű”. Ez jellemző volt, és ezt Nándor nagyon nehezen viselte el. Sok mindent nagyon nehezen viselt el ebből az időszakból! A világ akkor változott meg körülöttünk, mikor Halász Palit kinevezték. Ő nagyszerű ember volt, bár nem mindenben értettünk egyet vele, illegális kommunista volt még annak idején, de egy kiváló tudású, egy remek, parádés képességű ember volt! Ő látta azt, hogy mi mit csinálunk, hogy mi nem vagyunk ellenség, csináljuk a dolgunkat. Ő intelligens ember volt, ő aztán egy igazi egyetemi könyvtárat csinált az intézményünkben.

Őn is résztvevője volt a Várkonyi Nándor születésének 100. évfordulójára rendezett emlékülésnek. Olvashatjuk is az erre az alkalomra megjelent kötetben azt a tanulmányát, melyben részletesen bemutatja Várkonyi Nándor könyvtári munkáját, ismerteti az általa feldolgozott állományokat, hagyatékokat, könyvtárakat. Mi motiválta a cikk, az előadás elkészítésére?

Szepes Zsuzsanna: Nagyon boldog vagyok, hogy személyesen is ismerhettem Várkonyi Nándort! Én akkor mint kezdő könyvtáros az Egyetemi Könyvtárban a kutatószobában Holub Verával dolgoztam együtt, és azt a Várkonyi Nándort, akit Veronka [ti. Ruzsás Lajosné Faluhelyi Veronika – H. Cs.] mint kollégát mutatott be, én mint kutatót ismertem meg. Naponta bejött, és én nagyon élveztem azt a diskurzust, amit Holub Verával folytattak a mindennapokról, a világról, könyvekről, könyvtárról. Nagyon sokat tanultam ezekből. Telt-múlt az idő, ő hűséges látogatója maradt a kutatónak. Dolgozott itt is a kéziratok, melyek kiadásra vártak. Nagy szomorúsága volt, hogy ezek a kéziratok nem jelenhettek meg. Abban az időben folytattam tanulmányokat az ELTE-n, magyar–könyvtár szakon. Sokat kellett Pestre járnom, és – erről még nem is nagyon beszéltem – elhatároztam, hogy ezekkel a kéziratokkal bekopogtatok különböző kiadókhöz, s megpróbálom, hátha sikerül valamire menni. Így aztán egyezkedtünk, és ezek a nagyon vékony, másolópapíron levő, dossziékba kötött művek elindultak újtukra. Jártam a Gondolat Kiadónál, jártam a Magvető Kiadónál, voltam az Akadémiai Kiadónál, és nagyon-nagyon szomorú voltam, mert annyit sem sikerült elérni, hogy ígéretet kaptam volna, hogy maradjon itt a dosszié, majd beveszik a tervekbe. Nagyon szerettem volna, ha sikerül, mert nagyon szerettem őt, és ezek a beszélgetések, találkozások, így utólag is visszagondolva, nagyon-nagyon sok mindenre megtanítottak. Nem csak a szakmára, hanem olyan emberi dolgokra, hogy hogyan lehet vállalni bizonyos problémákat, hurcolnivalókat, amelyekkel együtt kell élni. S amikor a kis cédulákon beszélgettünk, akkor is sokszor segített, hogy bonyolult helyzetekben, hogyan lehet inkább a jót észrevenni, nem azt, amitől el lehet keseredni. Pedig azok a '60-as évek elég nehezek voltak. 1971-ben államvizsgáztam. Jártam többször a Kürt utcában a dossziék miatt is, meg csak úgy, és nagyon igazságtalannak és szörnyűnek éreztem, hogy egy ilyen kvalitású ember nem tud melegben lenni otthon, nem volt csöngő, mert minek, és azon gondolkodott – nem is tudom, talán egy nehezebb szituációban –, hogy tulajdonképpen ezekkel a kéziratokkal is lehetne tüzelni.

De nagyon nagy öröm volt a katedráról azt hallani Budapesten a magyar irodalomtörténet egyik professzorától, Bóka Lászlótól,²³ a magyar irodalomtörténetnek bizonyos részéről, hogy ha nem lenne Várkonyi Nándor irodalomtörténete, akkor nem lenne semmi. Ez abban az időben hangzott el, amikor az ő nevét, és amit tett, írt, nem volt divatos emlegetni. Mi őriztük a kutatóban az ő kötetét!

Hallották-e panaszkodni? Elkeseredett-e néha a könyvtári munka vagy munkahelyi problémák miatt?

Faluhelyi Veronika: Mindennek ellenére, hogy sok rosszat átéltünk, nem volt pesszimista Nándor. Bízott abban, hogy ez majd elmúlik, majd lesz jobb.

Várkonyi Péter: Ebben biztos volt, csak abban nem, hogy ő megéli. Tudta, hogy ez így nem maradhat. Másképpen nem is tudott volna dolgozni a kiadás reménye nélkül.

Faluhelyi Veronika: Ő azért volt elkeseredett, mert nem jelentek meg a művei, a kéziratai.

Várkonyi Péter: Kettőben volt biztos: egyik, hogy ebben a rendszerben ezek a kéziratok nem jelenhetnek meg. Ő a három T-hez hozzátett egy negyediket is: támadja – tudniillik. A másik: hogy nem marad meg ez a rendszer. Egyik pesszimista, a másik optimista.

Faluhelyi Veronika: Nem hitte azt, hogy végleg ilyen marad az ország helyzete. Egy percig sem hitte, csak hát látta a valóságos helyzetet is.

Egy 1951. december 26-án kelt levélben számol be Kodolányinak arról, hogy az új igazgató tudományos munkára kérte fel. Ő Az írás története című műve átdolgozását vállalta. „... sokat veszthetek, sőt mindent...” – írja. Tehát meg is fenyegették, ha nem működik együtt a rendszerrel és nem vesz részt a szellemi életben. Így látta Várkonyi: „A kampány oka pedig az, hogy elő kell venni a veteránokat, mert a szellemi termelés gyarló.”²⁴ Ezt levélben meg is vitatták Kodolányival, aki így reagált: „...a veteránokat valóban elő akarják venni, mert milyen óriási szenzáció lenne, ha kiderülne, hogy ezek a veteránok is azt mondják s úgy mondják, ahogy a syllabusok előírják... De remélem, ebből nem esznek.”²⁵

Kereszturi József: Ő 1955-re szánta megjelenni *Az írás és a könyv történetét*. Az írás története című munkája 1943-ban jelent meg, azt jelentősen kibővítette terjedelmében, és hozzá-tette a könyv történetét. Nem is lehet igazából ezt a két dolgot elválasztani egy bizonyos időtől kezdve. El is készült a kézirat, de ugyanaz lett a sorsa ennek a könyvnek is, mint a többinek, pedig ennek semmi olyan áthallása nem volt, mint a többinek lehetett, ami az akkori hivatalosságok ideológiájába, koncepciójába, szellemiségébe nem fért bele.

*Egy Kodolányinak írt levelében fogalmazza meg Várkonyi Nándor, miszerint azt kifogásolták, hogy a mű szellemtörténeti módszerrel van írva.*²⁶

²³ Bóka László (1910–1964) irodalomtörténész, egyetemi tanár, költő-író, közoktatási államtitkár. Forrás: <http://mek.oszk.hu/01100/011149/html/boka.htm> [2016.03.04.]

²⁴ KODOLÁNYI 2000. 428.

²⁵ KODOLÁNYI 2000. 435.

²⁶ KODOLÁNYI 2000. 549.

Kereszturi József: Lehet, de semmiképpen nem volt benne olyan, ami nem jelenhetett volna meg. Óriási tudásanyaggal írja le az írás kialakulását, Latin-Amerikától Ázsiáig, tehát nem csak az európai, a latin írást, hanem több írásrendszert is bemutat. Lehet, hogy ez zavart bizonyos köröket. A könyv és a könyvtár történeténél pedig – mert ez a kettő kikerülhetetlenül egy – kronológia szerint, megtörtént dolgokat ír le. Máig sincs részletesebb írástörténet, talán könyvtörténet van, de írástörténet nincs! A latin írás történetéről van egy terjedelmes nagy könyv, de az írástörténetről Várkonyi Nándoré a legteljesebb pillanatnyilag. Később jelentek meg kisebb írástörténetek, Tevan Andor, Kéki Béla munkái, de ezek meg sem közelítik sem terjedelemben, sem aprólékosságban, részletességben, föltártságban. Ő végigkövette azt a folyamatot, ahogyan a jelek átalakulnak, s végül írásjelekké lesznek. Talán ez is lehetett kifogás a hivatalosságoknál. Ilyen sehol máshol nincs, egyik könyvben sem! Ellenőriztem! Tehát ez a műve is kéziratban maradt, illetve a többi könyvével együtt – a '90-es rendszerváltozás után – szép sorban a Széphalom Könyvműhely vállalta, hogy megjelenteti Várkonyi Nándor életművét. Ez meg is történt, 2001-ben jelent meg *Az írás és a könyv története* első kiadásban. Teljesült Mezey Katalin szándéka, hogy egy díszesebb, illusztrációkkal teli, szép kiadás jöjjön létre – mert hát Nándor bácsi a teljes illusztrációs jegyzéket mellékelte. Az első kiadáshoz ebből válogattak annyit, amennyire tellett a kiadónak.

Szó van arról, hogy ezt az írástörténetet, itt az egyetemen, ősztől tanítjuk a könyvtár szakon. Éppen ezért utánaéztem az azóta megjelent szakirodalomnak is. Várkonyi Nándor írása nagyon érdekes és értékes olyan szempontból is, hogy alig kellett kiegészíteni. Pedig 1955-ben letette a tollat és érdemben már nem foglalkozott ezzel a könyvvel, illetve kézirattal a későbbiekben. Eltelt 46 esztendő a kézirat befejezése és a megjelenés között, tehát nyilvánvaló, hogy voltak azután is olyan felfedezések, amelyekről ő nem tudhatott, hiszen azóta kerültek elő olyan adatok, amelyek halála után derültek ki bizonyos kutatásokból. Ez rendkívül nagy munka lehetett, miközben végig az volt az érzésem, amíg szerkesztettem, hogy a kultúrtörténeti munkáihoz használt források, könyvek megismerése közben fellelt adatok jelennek itt meg. Tehát bizonyos fokig ez a könyv a többi munkájából is következő megállapításokat tartalmazza. Sajnos vannak benne olyan részek, amelyek elvesztek. Nem tudjuk, hogy azokkal mi történt! Nem tudom, talán olyan részeket nem kapott vissza, amelyek ellen ideológiai kifogás merült fel... Különösen a 16–17. század utáni rész töredékes és hiányos. Kutattunk utána, de hát azok elvesztek... Nem tudjuk a sorsát. Két rész megjelent belőle, előbb, mint a könyvben, az *Életünkben* és a *Jelenkorban*.

Szepes Zsuzsanna: Ide tartozik, hogy Várkonyi Nándor nagyon tisztelte azt a Fitz Józsefet, aki az Egyetemi Könyvtárból szakmailag is egy nagyon jó intézményt varázsolt. 1930 és 1934 között volt az Egyetemi Könyvtár főigazgatója. Várkonyi Nándor a maga írástörténetét úgy szerette volna megírni, illetve ahhoz hasonlóan, ahogyan Fitz József megírta a könyv történetét.

Mennyire van benne a mai szellemi életben Várkonyi Nándor mint író, alkotó ember, és a könyvtáros köztudatban benne van-e, hogy ő az elmúlt idők jelentős könyvtáros egyénisége is volt?

Faluhelyi Veronika: Nehéz kérdés! A könyvtárosok körében nem hiszem, hogy ismerik. Sajnos kénytelen vagyok azt mondani, hogy nem. Mi, akik ismertük, és még a közvetlen munkatársai voltunk, még a fiatalabbak is tudták, ki volt Várkonyi Nándor! De a maiak? Már fogalmuk sincs! Tudják, hogy Várkonyi irodalmár volt, vannak könyvei, de hogy könyvtáros is volt? Hát, nem hiszem!

Szepes Zsuzsanna: Esetleg, ha valaki azt a feladatot kapja, hogy dolgozza fel az Egyetemi Könyvtár történetét. De azt gondolom, hogy ezen a területen is hasznos az a bibliográfia, amit Bertók László készített el nagy alaposággal és körültekintéssel. Minden folyóiratban, napilapban megjelent anyagot dokumentálva tette közkinccsé azt a hatalmas opust, ami Várkonyi Nándor életműve.

Kereszturi József: Hogy mennyire van benne a könyvtáros köztudatban? Én azt hiszem, a szellemi köztudatban, bizonyos körökben benne van. Sokszor előfordul, hogy rétegműsorokban, ahol irodalmárok, filozófusok, szerkesztők beszélgetnek egymással, hallok Várkonyi Nándort emlegetni. Könyvtáros körökben, országosan nem igazán. Talán itt Pécsen jobban. Az is számít, hogy van róla elnevezett könyvtár, van Várkonyi Nándor utca is.

A bibliográfiához annyit, hogy a Városi Könyvtár honlapján ez a bibliográfia már hozzáférhető. Ezt 1984-ben a szerkesztő lezárta, tehát éppen 20 évvel ezelőtt. Mindenképpen szeretném a következő években, hogy ez a bibliográfia, vagy Bertók László által folytatva, vagy másként, kiegészüljön ezzel a 20 évvel. Mert új adatok is vannak, hisz' a művei a '90-es években kezdtek megjelenni, készültek ezekről recenziók, voltak megemlékezések. Ezek a dokumentumok pillanatnyilag rejtettek, tehát nagy szükség lenne a bibliográfia folytatására.

A másik, amit mondanék: létezik a Magyar Elektronikus Könyvtár. Itt hozzáférhető számítógépes olvasásra *Az írás és a könyv története*.²⁷ Tehát széles körben elérhető most már! Vagyis remélhető, hogy ismertebbé fog válni. A szellemtörténeti munkáival, tehát életművének fő vonulatával más a helyzet. Ennek értelmezéséhez alapos szellemi fölkeszültség szükséges, hogy az olvasó be tudjon illeszkedni Várkonyi Nándor gondolatai közé, ezért nem várható, hogy ezek széles körben, belátható időn belül elterjedjenek. Ezek olyan olvasmányok, melyhez a befogadónak is meg kell érni. De sorban jelennek meg a művei, van, amelyiknek már a második kiadását tervezik, szó van a válogatott irodalmi tanulmányok megjelentetéséről²⁸ is.

Továbbá tudomásom szerint Tüskés Tibor készíti a *Sorsunk* repertóriumát. Ennek kiadását nagyon szeretnénk mihamarabb látni. A *Sorsunk* folyóirat története egyben a Várkonyi Nándor irodalomszervező munkájának a története is.

Emlékét őrizzük itt a Várkonyi Nándor Könyvtárban is. Amikor csak mód van rá, rendezvényeken, programokon igyekszünk kapcsolatot teremteni az ő életművének valamely mozzanatával. Van itt róla egy szép kis kiállítás is.

Jövőre [ti. 2005-ben – H. Cs.] a 30. évfordulója lesz a halálának, márciusban, arra is szeretnénk valamilyen megemlékezést majd. A róla elnevezett könyvtár is jövőre lesz 25 éves.

²⁷ <http://mek.oszk.hu/01600/01653/01653.pdf> [2016.04.05.]

²⁸ Megjelent: VÁRKONYI Nándor: Összegyűjtött tanulmányok. Szerk. MEZEY Katalin. Budapest, 2007.

„A tárgyilagos önismeret lélektani lehetetlenség”²⁹ – írja Várkonyi Nándor a Pergő években. Ha ez így van, nem lehetséges-e, hogy egy-egy ponton a visszaemlékezéseiben túl szigorú önmagához? Például ilyen szavakkal jellemzi magát egy helyen: *neurotikusan túlfeszült életerő; szenvedélyesség, lobbanékonyság; hebehurgya, hamarkodó, kapkodó; kritika nélküli egyensúlytalanság, felelőtlenség; csillapíthatatlan ismeretszomj; jó emlékezet.*³⁰

Várkonyi Péter: Önmagát tekintve mindig kritikus volt, ha a kritikát úgy értem, hogy magas mércét állított magával szemben. Tudás és karakter szempontjából is. Tehát, hogyha ő valamit elhibázott vagy eltúlzott, akkor rögtön elkezdte magát vizsgálni. Ezt mi akkor nem vettük mindig észre, csak utólag, felnőtt fejjel, bizonyos megnyilvánulásából következtettünk arra, hogy ő figyel magát. Ez az önmegfigyelés, amire utalnak a *Pergő évek*ből származó szavak, egy egész életen át tartott, csak nem volt olyan nyilvánvaló. Nehezen lehetett észrevenni, de láttuk különböző otthoni dolgokból. Jellemző volt rá, hogy nem tudott ártani az embereknek, még az ellenségének sem.

Faluhelyi Veronika: Ártani? Soha! Ő inkább, hogy úgy mondjam, lenézte, megvetette, ha valaki rászolgált.

Várkonyi Péter: Az más kérdés, hogy megvetette. Ez igen, ez lehetséges. De tudatosan tönkretenni valakit, ahogyan akkor ez másoktól tapasztalható volt, az képtelenség. Ebből következik, ha valakinek mégis valami bántó jellegűt mondott vagy valami ilyesmit – ami mindenkivel előfordul néha –, az sokszor előtört belőle, és ez nagyon bántotta. Vagyis, ha ő megbántott valakit esetleg, akaratán kívül is, akkor az nagyon tudta őt bántani. Ez ilyenkor egy neurotikus megnyilvánulásban volt észlelhető, egy hirtelen hangkitörésben például. Tehát ő nagyon igyekezett, hogy ne bántson meg senkit, igyekezett megbecsülni az embereket.

De szangvinikus tudott lenni, dühös tudott lenni, ez az igazság. A véleménye is megvolt. Oda is tudott mondani. De ártani? Soha senkinek!

Hamar kimotozható volt-e a lelki egyensúlyából? Érzékeny alkat volt-e? Önéletírásában utal arra, hogy „betegesen röstellkedő, megzavarodó”³¹ alkat volt.

Várkonyi Péter: A halláshiány nagyon nehéz dolog! Ilyen esetben előfordulhatott volna az, hogy ő megszágyenül vagy ilyesmi. Bizony egy süket embernél nem is lett volna ez olyan rendkívüli dolog. De ő nyilvános előadásokat is vállalt, pedig az ő hanghordozása olyan volt, ami a süket emberekre jellemző. Ettől függetlenül merte vállalni a nyilvánosságot, nem csak az egyetemi előadásokat, még gyerekkoromból emlékszem, hogy a Janus Pannoniusz Társaság ülésein ő hozzászólt. A nyilvánosságot is vállalta. Inkább attól féltette magát, hogy nehogy másokat megsértsen.

Faluhelyi Veronika: Egyetemi előadásokat is tartott, és ott mindenki tudomásul vette, hogy ő ilyen.

29 VÁRKONYI 1976. 7.

30 VÁRKONYI 1976. 42.

31 VÁRKONYI 1976. 345.

Szepes Zsuzsanna: Hallatlan örömet jelentett számára, mikor megbízták azzal, hogy előadásokat tartson. Ahogy a gyerekekről ír, ahogy szerette őket, ahogy a figyelemből tudott következtetni arra, hogy a mondandóját hogyan alakítsa. Ez valami fantasztikus emberismeretre és emberszeretetre mutat. Fontos volt számára a kontaktus a hallgatókkal.

Hazavitte-e a munkahelyi problémákat, tudtak-e ezekről?

Várkonyi Péter: Igen! Ezzel kapcsolatban van is egy élményem, amit talán most már el lehet mondani. Veronka biztos emlékszik rá. Már említettem, hogy úgy jött el Pestről, hogy eleinte Pécs és a könyvtár menedék volt számára, de később ez átalakult élete céljává. Hogy mennyire egy volt a könyvtárral, elmesélem ezt a történetet, végülis ez is egy életrajzi adat. 1946/47-ben volt a könyvtárban egy szelekció, hogy a polgári, a fasisztának mondott stb. könyveket selejtezték. No, ennél a selejtezésnél először is minden egyes könyvért a végletekig képes volt harcolni, bárkivel szemben ellenállni, hogy: „Ezt ne, ezt ne!” – veszekedett velük. Ezt nem tudom, hogy elárulta-e a könyvtárnak, de amikor olyan értékeket látott kikerülni – hallatlan értékek voltak, hiszen a könyvtárnak voltak értékei –, azt ő bizony, és ezt most elárulom, 60 év után, betette egy kofferba és hazahozta. Tehát, ha így vesszük a problémáit, akkor valóban hazahozta! (Nevetés!) Mégpedig úgy, hogy nyaktiló veszedelmével, mert ha erre rájönnek, hát, mondanom sem kell, hogy az mivel járt volna!

Faluhelyi Veronika: No, ezt én nem tudtam, hogy hazavitte ezeket a könyveket. De arra emlékszem, hogy bejöttek, és nem is tudom, hogy milyen címen felmentek a raktárba, és sok olyan könyvet, amely akár a Szovjetunióról, akár Sztálinról, Leninről, marxizmusról szólt, lehajították a földre, hogy ez szemét! De miért? Mert más nézőpontot tükröztek ezek a művek, mint az ő szempontjuk. Nem tudom, hogy megvan-e még az a *Révai Lexikon*-sorozat, ahol mind kihúzták, áthúzták ezeket a címszavakat – olvashatatlanná tették. Minden olyat, ami esetleg kritikát fogalmazott meg az ő eszméikről. Akkor mindezt dicsőíteni kellett, nem kritizálni. Ezt Nándor rettenetesen nehezen élte át és mi is. De nem tudtunk semmit csinálni, mert abban a pillanatban elvitték volna az egész könyvtárat.

Várkonyi Péter: Visszatérve a hazahozott könyvekre. A legértékesebbeket kofferba tette és 6 óra után hazahozta. A nagykapun az a gondnok engedte ki mindig, aki ott lakott a könyvtár épületében. Azt mondta nekünk: ezek nagy értékű könyvek, ezeket nem lehet elpusztítani. Meglehetősen sokat hozott haza. De egyszer csak jött valami kontroll, a fülébe jutott, figyelmeztették – egy jóakarója –, hogy ellenőrizni is fogják, hogy a kijelölt könyveket valóban selejtezték-e. Akkor láttam egyszer úgy, hogy itt most nagy baj lehet. Jött haza, és akkor gyorsan az egész család vitte át a koffereket a nagynénémhez. Ezután izgalmas napok következtek. Ez 1946 körül volt. Tényleg megvolt a veszedelme a dolognak, mert ha őt elfogják, az rögtön az állásába került volna, és hát akkor mi még diákok voltunk, a nővérem Pesten volt, én végzős középiskolás voltam. Hát, azok csúnya idők voltak nagyon! No, most, hogy mennyire szerette a könyvtárat: amikor ennek vége lett, később, ugyanúgy, kofferekben csempészte vissza a könyveket, ahogyan elhozta.

Faluhelyi Veronika: A könyvtár épségét őrizte!

Várkonyi Péter: Ez kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy ő mennyire egy volt a könyvtárral.

1946-ban Várkonyi Nándor a Parasztpárt Baranya-megyei elnöke volt. Előadásokat is tartott a párt népfőiskolai rendezvényein.

Várkonyi Péter: Erről kevés szó esik mostanában, mintha illene ezt elhallgatni, nem tudom, miért. 1944 előttről kell visszamenni, én akkor 12 éves gimnazista voltam, másodikos–harmadikos. De annyira a család előtt mentek ezek a dolgok, hogy emlékszem rá. Velem gyakran sétált is mint kamaszgyerekekkel, sokat beszélgettünk. Ő a leghatározottabban németellenes volt Kodolányival együtt. Ennek voltak bizonyítékai is, például a *Dunántúl*³² című könyve Magyar Dunántúlként jelent meg. Ekkor már a *Dunántúlt* németesíteni akarták. Ez ellen íródott ez a könyv. Bár ennek volt helytörténeti vonása, alapja és kidolgozása. A *Sorsunkban* – ezt idézte Tüskés Tibor is tanulmányában. Megírta azt, hogy ne fizessen elő, akinek ez nem tetszik, de ő idegen szellemiséget nem fog szolgálni, nem fog ilyet megjelentetni. A népi írókkal volt szorosabb kapcsolata, de nem tett különbséget egyébként az írók között. Aki hozzánk jött, az teljesen egyforma bánásmódban részesült, teljesen egyforma volt, függetlenül attól, hogy népi vagy polgári, urbánus vagy népi szellemű ember volt-e. De különben egyre inkább a népiekhez húzódott. Ez igaz! Tehát Illyés, Németh László, Tamási – tehát inkább ebbe az irányba ment. Amikor történt a változás, ugyanis itt nem a kommunizmussal kezdődött minden, hanem volt az a bizonyos másfél-kétéves koalíciós idő, amiben azért valami látszott, hogy hátha itt mégiscsak lehet valami, mondjuk, köztársaság. Akkor ő a Keresztury³³-féle, és ezt hangsúlyozom, a Keresztury-féle Parasztpártnak lett az elnöke Pécsen. De kizárólag csak a Keresztury-éra alatt. Amíg Keresztury volt az első választás után a kultuszminiszter, akkor ő volt a Parasztpárt megyei elnöke, és csak addig. Keresztury jött is le hozzánk. De abban a percben, mikor ez a párt elkezdett vörösödni, akkor ő egyértelműen szakított velem, és akkor teljes egészében szakított a politikával és a közélettel is.

Hogyan tudta magát megőrizni a politikai viharok közepette ilyen tisztán?

Faluhelyi Veronika: Az ő lelkivilága is hozzájárult ehhez!

Várkonyi Péter: A másik, hogy ő nagyon szoros kapcsolatban volt Kodolányival, jó barátok voltak. Apámnak mindig sokat számított a tehetség, de nagyon fontos volt, hogy ki milyen ember. Mind a ketten, Kodolányi is, és ő is – amit én gyerek fejjel, kamasz fejjel, később egyetemista fejjel észrevettem, amikor nálunk voltak – egyben különböztek mindenki mástól: a gondolat és a szavak ellenkezésben nem lehetnek egymással, ebből kifolyólag a szavak és a cselekedetek nem lehetnek ellentétben egymással. Tehát, ahogy gondolkodom, úgy beszélek, ahogy beszélek, úgy cselekszem. Ha valaki ilyen, így gondolkodik, az saját magával nem kerülhet szembe, az ki van zárva! Ez volt az őrizője annak, hogy sem ő, sem Kodolányi nem keveredett bele a politikába, mert ott aztán ennek mindig az ellenkezője

³² *Magyar Dunántúl. Táj és nép.* Budapest, 1944.; *Dunántúl.* Bőv., átdolg. kiad. Budapest, 1975.

³³ Keresztury Dezső (1904–1996) író, költő, irodalomtörténész, kritikus, műfordító, könyvtáros, egyetemi tanár, akadémikus. 1945–1947 között a Nemzeti Parasztpárt tagjaként vallás és közoktatási miniszter volt. <http://mek.oszk.hu/00000/00019/html/k/i006594.htm> [2016.06.12.]

van. Másképp beszélnek, mint ahogy gondolkoznak, és főképp máshogy cselekszenek. Szerintem ez a karakterológia akadályozta meg mindkettejüket abban, hogy a politikában bármilyen részt vállaljanak. Holott korábban mindketten aktívan szerepet vállaltak az ország politikájának alakításában. A közéletben korábban odaálltak, ahová a lelkiismeretük diktálta, nagyon is! De később már nem politizáltak!

Kevesen tudták ezt így megtenni akkoriban...

Faluhelyi Veronika: Nem egy mindennapi magatartás volt ez abban az időben.

Várkonyi Péter: Csak aki önmagát nem adta föl, csak az volt erre képes. Ezt nem lehetett másképp! Egyre inkább így látom én is, fiaként, sok év távolából. Még valamit elmondanék, ami utólag sokszor eszembe jutott. Akkoriban benne éltünk a dolgokban, együtt dolgoztunk vele otthon a családban, akkor nem tudatosult ez, de így utólag, most, hogy visszagondolok rá, nagyon sokat jelentett az a differenciált gondolkodás, amit örökölhettek, eltanulhattak tőle, akik körülötte voltak. Soha ki nem mondta a következőt – talán megemlíthetem, mert ez is az ő hatásához tartozik –, de láttam, tapasztaltam, hiszen mindig vitt magával biciklizni, meg erre-arra. Tehát így tudom summázni magamnak: sose tartsam lehetetlennek, ami annak tűnik, és mindig kételkedjem abban, ami biztosnak látszik. Arra törekedtem, hogy ezt tanuljam meg, mert ha ezt elsajátítom, akkor leszek én magam. Ez valahogy így szűrődött le bennem, visszagondolva, szinte mindenben érezni lehetett ezt. Semmit sem fogadott el, ami első látásra igaznak tűnt. A könyvei is így íródtak és ezért vannak. Ennek aztán még van egy filozofikus rezüméje is, ami a mostanában kiadott könyveiben is jól látszik: az evidencia a dolgok elfogadására, a ráció a dolgok kizárására nem minden esetben alkalmas. Ebből tehát az következik, hogy nem kell mindig elfogadni, ami biztosnak látszik, és ami lehetetlennek tűnik, az nem kizárt dolog, ha valakivel beszélgetek; ez szinte mindig bennem van, és ez őneki köszönhető, annak a milliónek, amiben felnőttünk. Mindig az egyén legteljesebb szabadságra való törekvése volt benne. Ennek pedig egyetlen kulcsa az autonóm gondolkodás. Szabad csak az, akinek autonóm gondolkodása van.

Még 1945 előtt érte őt támadás katolikus körökből is, a mítosz kutatás és bizonyos kultúrtörténeti megállapításai miatt.

Várkonyi Péter: Ő mélyen vallásos volt, ezt talán felesleges is mondani. Aki *Az ötödik ember* második részét olvasta, annak számára vitán felül áll, hogy ő mélyen ismerte a kereszténységet, a katolikus vallást. A *Szíriai oszlopainak* első kiadása 1941-ben volt, ezt érte kritika, mégpedig az egyház, a klérus részéről, s emiatt a családnak is volt kellemetlensége, ahogy visszaemlékszem, hiszen Évi, a nővérem az apácákhoz járt iskolába, ez akkor egy kicsit kellemetlen volt. Esztergomból, nem tudom már, hogy ki volt az illető, úgy emlékszem, a Biblia kezelése miatt fogalmazta meg a kritikáit, vagyis hogy nem kiemelten foglalkozott vele mint a kereszténység szent könyvével, hanem az abban levő dolgokat, például a vízőzönt, egybevetette a különböző mitológiákkal, történetekkel. 1943-ig elhúzódott ez a bizonyos vita.

Várkonyi Nándornak nagyon sok barátja volt. Ezek szerint süketsége nem akadályozta a tartalmas emberi kapcsolatok kiépítésében. Cikkeiben, tanulmányokban olyan áradó szeretettel beszélnek, írnak róla, ami egészen varázslatos személyiséget sejtet. Mi volt az ő titka?

Faluhelyi Veronika: Az egyénisége! Ő ilyen volt! Őt mindenki szerette. Nem tudom, biztosan voltak ellenségei is, én nem tudok róla. Csak annyit tudok, hogy Nándort mindenki szerette. Becsülték még azok is, akik nem értették az ő munkásságának a lényegét. Nándort nem lehetett nem szeretni. Bármelyik korosztály, bármilyen foglalkozású emberek. Nándor egy szeretetre méltó ember volt mindenkinek.

Szepes Zsuzsanna: Belülről is áradt belőle valami, még nem is szólt, de valahogy a tekintete olyan bizalmat ébresztett az emberben. Mindenkit tárt szívvvel fogadott, mindenkire türelmes volt. Rendelkezett egy ritka tulajdonsággal is, számára fontosabb volt a másik ember, mint ő saját maga. Valóban élte azt, ami az ars poeticája volt, és biztos, hogy valamiféle karizmatikus egyéniség volt. Ha megjelent, még nem is szólt, már érződött az atmoszférán a jelenléte.

Várkonyi Péter: Én is tapasztaltam. Sétáltunk, és egy játszótér vagy ilyesmi közelébe kerülünk. Arra emlékszem, hogy gyerekek odafutottak hozzá ötven-hatan, más felnőtt is járt ott. Egyszer csak odafutottak a gyerekek, nem lehetett tudni, hogy mit találtak benne vonzónak.

Szepes Zsuzsanna: Harcos Ottó³⁴ emlékszik vissza, hogy diákként az előadásait hallgatni milyen élmény volt, s milyen felejthetetlen, amikor az előadások után elkísérhették a sétáira, és ilyen peripatetikus környezetben folytatódta az előadások.

Várkonyi Péter: Nagyon szeretett sétálni. Nagy kirándulásokat csinált kerékpárral is, gyalog is. Akár 30–40 km-t képes volt lejárni egy nap. Elmentünk és közben beszélgettünk.

Hogyan emlékeznek vissza a barátokra, Kodolányira, Weöres Sándorra?

Várkonyi Péter: Weöres Sándor abban az időben ment oda hozzá a könyvtárban. Ő akkor itt lakott Pécsen. Én még gyerek voltam akkor, de azt tudom, hogy sokat járt hozzánk.

Faluhelyi Veronika: Weöres Sanyi nekem kollégám volt. Nándor úgy bánt Sanyival, mint ha a gyereke lett volna, de tényleg! Sanyi hozta a verseit, Nándor meg mondott neki kritikát, véleményt. Boldog volt Weöres Sanyi, hogy odajöhetett.

Várkonyi Péter: És a Janus Pannonius Társaság jelentette meg Weöres Sándor *Medúza* című kötetét, apám közbenjárására is.

Olvassák-e, értik-e ma Várkonyi Nándor műveit?

Kereszturi József: Fogynak a könyvei, szépen sorban megjelennek. Van, aminek az új kiadását tervezik már. *Az ötödik ember* második kötete például megszerezhetetlen ma már. Tehát hozzáférhetők ezek a könyvek, bizonyára hatnak is, hatni is fognak.

³⁴ Harcos Ottó (1921–1990) tanár, költő, irodalomtörténész, bibliográfus. A pécsi kereskedelmi iskola tanára, a *Sorsunk* című folyóirat munkatársa. PL 2010. I. 290–291. (Eröss Zsolt)

Várkonyi Péter: De itt meg kell említeni életének nagy tragikumát, ami Hippokratészt juttatja eszembe: az alkalmas idő elmúlik. Tehát, ha ezek a kötetek abban az időben jelenhettek volna meg, az felért volna egy kisebb bombával.

Kereszturi József: Éppen azért nem jelenhettek meg!

Várkonyi Péter: Még egy tragikuma ennek a dolognak a következő: ő abban biztos volt, hogy egyszer megváltozik a rendszer, de sajnos abban is biztos volt, hogy az ő életében, ha így megy tovább, nem jelenhetnek meg az írásai. De attól is félt, hogy nem tudja befejezni őket, és ezért bizonyos tudományos kritériumokat, amiket kellett volna, forrásanalízis, forráskritikák, hivatkozások stb., ezeket a járulékos dolgokat elhagyta, és csak írt és írt, hogy be tudja fejezni. De hát így is *Az ötödik ember* befejezetlen, az írástörténet befejezetlen.

Kereszturi József: Hatnak a hiányokkal együtt!

Nagyon szépen köszönöm a beszélgetést, hogy felidéztek Várkonyi Nándorral kapcsolatos emlékeiket. Köszönöm a sok érdekes információt, az adat- és tényyszerű megfogalmazásokat és a szeretettel teli, meghitt hangulatú visszaemlékezést is. Számomra nagyon nagy öröm volt Önökkel találkozni, boldog vagyok, hogy megismerkedhettünk!

IRODALOM

- KODOLÁNYI 2000 *Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezése.* Vál., szerk. ifj. KODOLÁNYI János. Budapest, 2000.
- NÉMETH 1966 NÉMETH László: Látogatás Várkonyi Nándornál. *Jelenkor*, 9. (1966):5. 431–437.
- PL 2010 *Pécs Lexikon.* I–II. kötet. Főszerk. ROMVÁRY Ferenc. Pécs, 2010.
- VÁRKONYI 1976 VÁRKONYI Nándor: *Pergő évek.* Budapest, 1976. (Tények és tanúk)

(Az interjút készítette: Hajdú Csilla;
Pécs, 2004. július 9.)